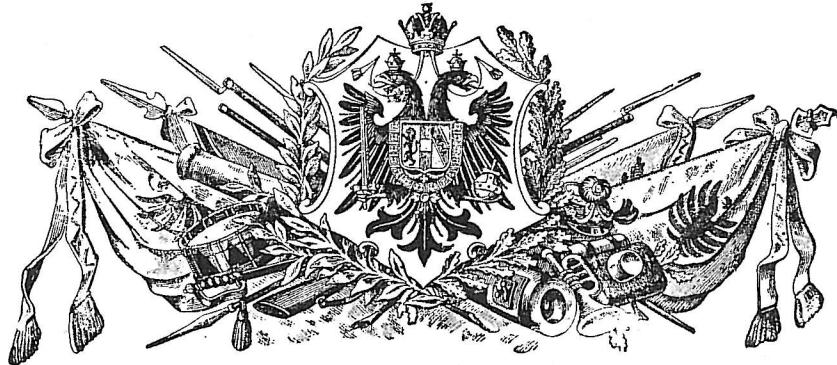

**Twierdza Przemyśl
Tomasz Idzikowski Fort XV “Borek”**

Tomasz Idzikowski

Fort XV „Borek”

Tomasz Idzikowski - Fort VIII „Łętownia”

Przemyśl 2004

Redakcja zeszytu: Tomasz Idzikowski, Grzegorz Klebowicz

Korekta: Grzegorz Klebowicz

Projekt serii: Tomasz Idzikowski, Grzegorz Klebowicz

Projekt okładki: Tomasz Idzikowski

Tłumaczenie: Marcin Wichrowski, Norman Tichonow

© Tomasz Idzikowski Fort VIII „Łętownia”

Fotografie i rysunki: zbiory redakcji, Krzysztof Wielgus (42), Mieczysław Dołhun (str. 19, 24, 41, 48)

Wydawca:

Tomasz Idzikowski Fort VIII „Łętownia”

Kuńkowce nr dz. 25/1

37-700 Przemyśl

Adres do korespondencji:

Tomasz Idzikowski Fort VIII „Łętownia”

ul. Żołnierzy I Armii Wojska Polskiego 18/18

37-700 Przemyśl

tel. (0-16) 678-51-36

e-mail: fort8@poczta.onet.pl

<http://fort8.republika.pl>

ISBN - 83-920541-5-6

Fort XV „Borek”

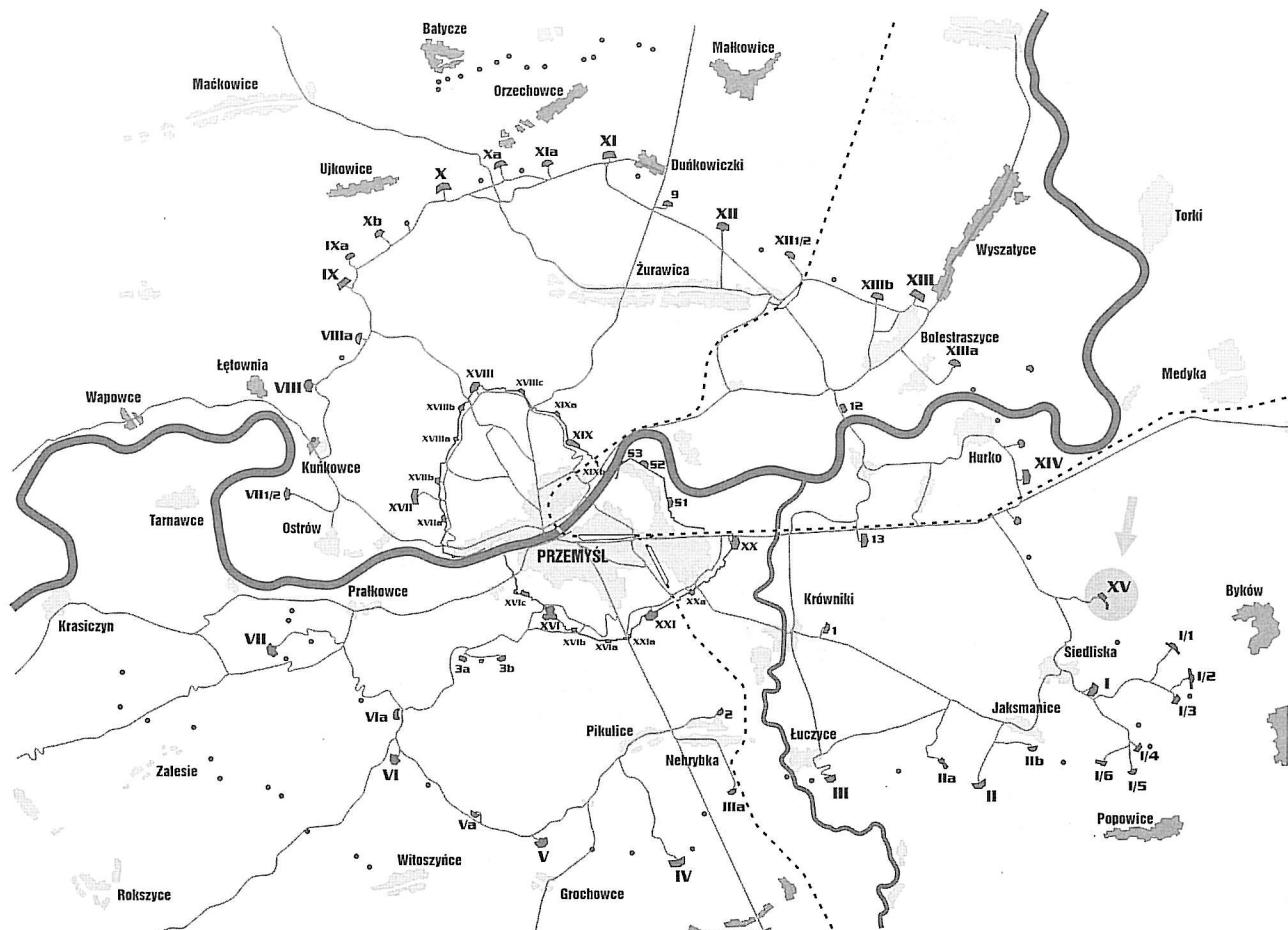
Założenie

W latach 1854-1855, podczas pierwszych prac budowlanych prowadzonych wokół Przemyśla przez Austriaków, zewnętrzny pierścień na odcinku wschodnim przebiegał znacznie bliżej miasta. Wzgórza, na których później powstała Grupa Siedliska i fort XV "Borek" pozostały na zewnątrz pierścienia. W tym pierwszym okresie powstawały głównie siedmioboczne ziemno-drewniane szańce. Wiele późniejszych fortów powstało w miejscu takich dzieł, co automatycznie (minimalizacja kosztów robót związanych z kopaniem fos i sypaniem wałów) wpływało na ich narys. Sprawa ta nie dotyczy omawianego fortu, ponieważ pierwsze prace w rejonie fortu przeprowadzono dopiero podczas budowy Grupy Siedliskiej, czyli po 1880 r. W roku 1883¹ rozpoczęto budowę dzieła XV

Die Anlage

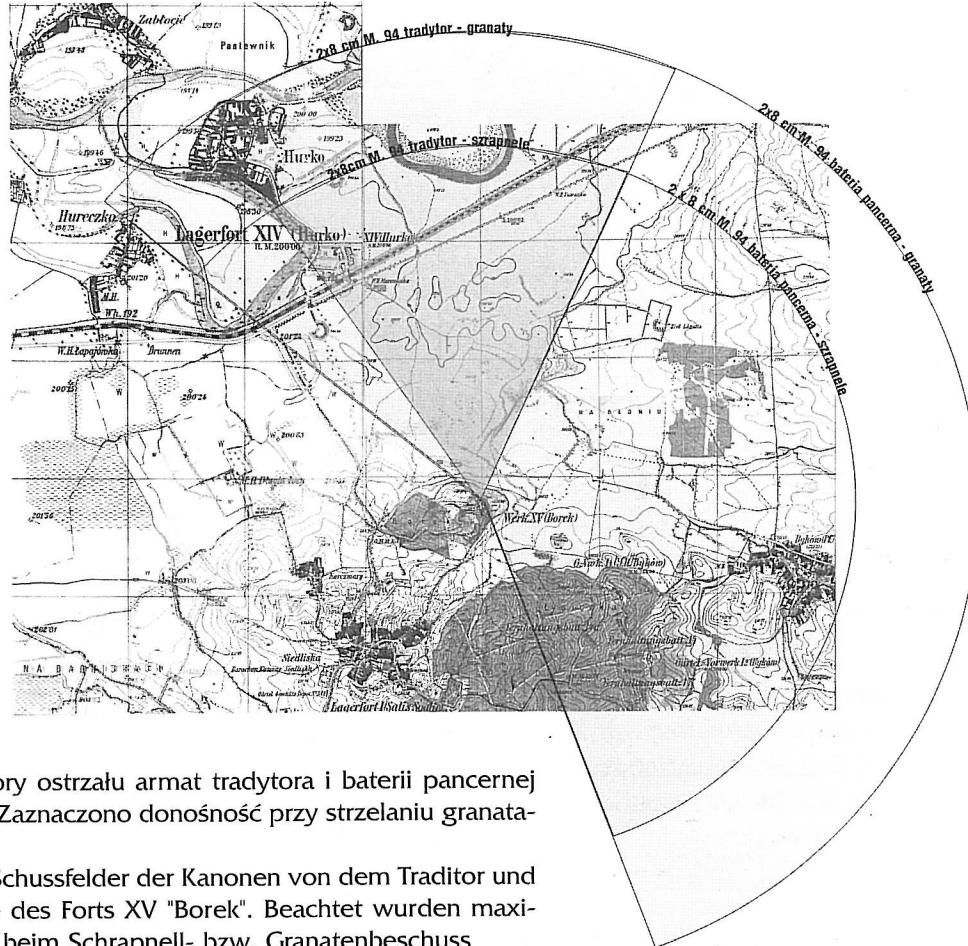
In den Jahren 1854-1855, während der ersten Bauarbeiten welche in der Umgebung von Przemyśl von den Österreichern durchgeführt wurden, verließ der äußere Befestigungsgürtel im Osten nahe der Stadt. Anhöhen, auf welchen später die Siedliska-Gruppe und das Fort XV "Borek" entstand, verblieben außerhalb der Festung. In dieser ersten Periode entstanden hauptsächlich die siebeneckigen erdhölzernen Schanzen. Viele der späteren Forts nahmen den Platz dieser früheren Werke ein (es beschränkte die Kosten der Erdarbeiten, insbesondere die Aufschüttung der Wälle und die Aushebung der Gräben), was die Grundrisse entsprechend beeinflusste. Da aber die ersten Arbeiten am Fort erst später, nachdem 1880 die Siedliska-Gruppe errichtet wurde, stattfanden, konnte der Grundriss von der Formel abweichen. Das erste Werk XV "Bo-

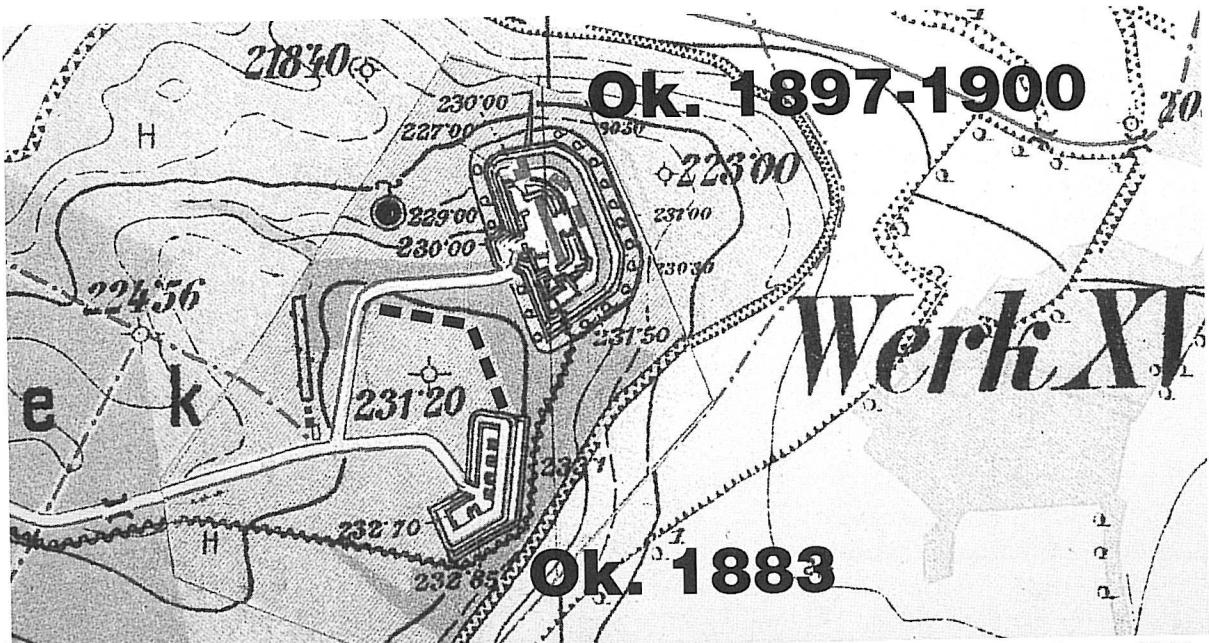
¹ Sprawa datowania budowy fortu XV "Borek", zarówno w formie pierwotnej, jak i finalnej, jest dość

Plan Twierdzy Przemyśl

Der Plan des Festung Przemyśl

Fragment Spzial-Übersichts-Plan von Przemyśl Blatt 18 SIEDLISKA z 1896 r. (aktualizacja planu z 1903 r.)
Der Ausschnitt vom "Spezial-Übersichts-Plan von Przemyśl" vom Jahre 1896; Blatt 18 SIEDLISKA (aktualisiert 1903)

"Borek". Powstawało ono ok. 200 m na południowy-zachód od finalnej lokalizacji fortu XV "Borek" (patrz mapka). Najprawdopodobniej dzieło charakteryzowało się pięciobocznym narysem z budynkami o konstrukcji półstałej (ziemno-drew-

rek" entstand ab 1883¹ ungefähr 200 Meter südwestlich der finalen Lokalisation des späteren Forts (vgl. die Landkarte).

niejasna. F. Forstner w "Twierdzy Przemyśl" podaje datę rozpoczęcia robót na rok 1883, jednak fort jest zaznaczany na mapach z 1881 r. (być może faza projektu). Tenże autor podaje lata 1897-1900 jako okres modernizacji fortu XV "Borek", jednak prawdopodobnie w tym okresie zbudowano nowy fort, w nowej lokalizacji częściowo niwelując poprzedni obiekt.

¹ Die Frage der Datierung der Bauarbeiten am Fort XV "Borek", sowohl im Falle des früheren als auch im Falle des späteren Werkes ist bis heute keineswegs eindeutig geklärt worden. F. Forstner ("Festung Przemyśl") gibt als das Anfangsdatum der Bauarbeiten das Jahr 1883 an, doch das Werk figuriert schon auf der Landkarte vom Jahre 1881 (es kann sich hier aber auch um einen bloßen Entwurf handeln). Der gleiche Autor besagt, das Werk sei in Jahren 1897-1900 modernisiert worden. In diesem Falle handelt sich aber eher um den Bau eines völlig neuen Forts, bei dem das ältere Werk zum Teil abgetragen wurde.

niane lub ziemno-drewniane z elementami murowanymi). Najprawdopodobniej w latach 1897-1900, podczas budowy nowego fortu XV "Borek" wcześniejsze dzieło zostało częściowo zniwelowane, pozostawiono jedynie fragment czoła i prawego barku, jako baterię artyleryjską sprzężoną z fortem. Na zapolu zachowała się również studnia z pierwotnego dzieła oraz charakterystyczne nierówności terenu - pozostałości po niwelacji.

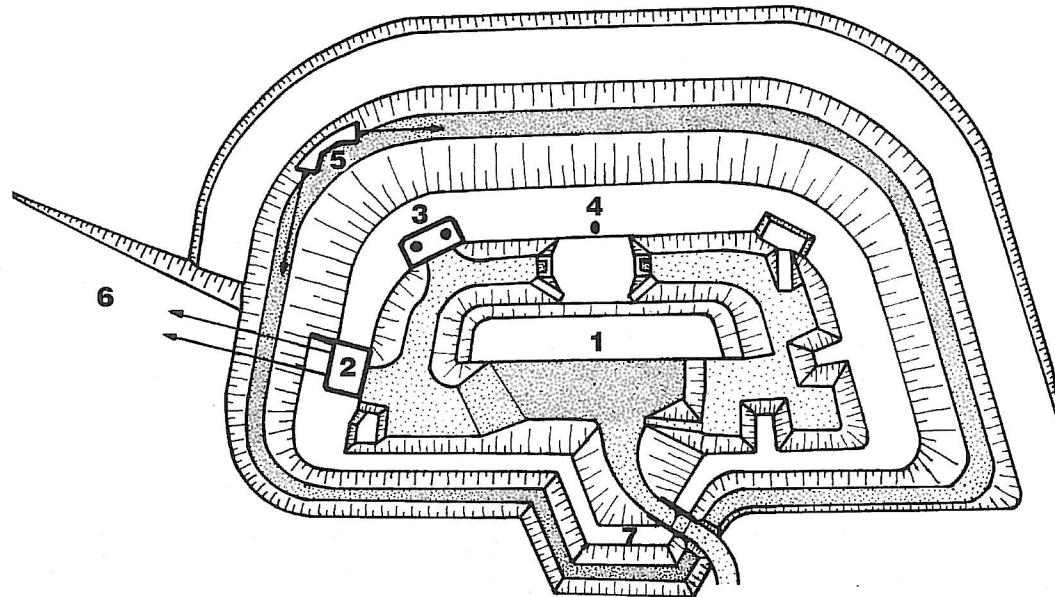
Nowe dzieło założono na rzucie redanu. Całość założenia otoczona była suchą, pełnoprofilową fosą, zaś na odcinku czołowym i częściowo barkowych dodatkowo drugą fosą zewnętrzną o spłaszczyonym stoku. Szyja fortu broniona była z bastei wjazdowej z bramą wzmacnioną sponsonem. Centrum fortu zajmował korpus kazamatowy, w części koszarowej dwukondygnacyjny, w części schronowej jednokondygnacyjny. Na osi fortu znajdowała się wieża obserwacyjna, kierująca ogniem baterii pancernej umieszczonej na styku czoła i lewego barku. Na styku czoła i lewego barku mieściło się pojedyncze odkryte stanowisko artyleryjskie. W lewy bark wbudowano tradytor, a obok niego, w ramach późniejszych modernizacji² dobudowano stanowisko obserwacyjne. Całość pozycji obronnych dopełniały stanowiska piechoty rozmieszczone wzdłuż wału. W ramach modernizacji fortu po 1903 r. w fo-

Höchst wahrscheinlich handelte es sich hier um eine fünfeckige und mit mehreren halbpermanenten (erdhölzernen, möglicherweise mit einem Anteil an gemauerten Bestandteilen) Bauten versehene Schanze. Es ist anzunehmen, dass diese Schanze dann während der Bauarbeiten am eigentlichen Fort zum großen Teil eingeebnet wurde. Nur Abschnitte der Face und der linken Schulter waren davon ausgenommen und wurden nun zur Anschlussbatterie des neuen Forts. Vom alten Werk blieb darüber hinaus sein Brunnen sowie Spuren der Nivellierung in Form der charakteristischen Geländefalten erhalten.

Das neue Werk wurde als ein Redan angelegt, der von einem vollprofilierten trockenen Graben umschlossen und zusätzlich vor der Face, zum Teil auch vor den Schultern, mit einem äußeren flachen Graben versehen war. Die Kehle des Forts konnte von der Bastei verteidigt werden, in welcher sich das durch den Panzerstand (Sponson) geschützte Eingangstor befand. Im zentralen Teil des Werkes befand sich ein Kasemattenkorps, das die zweigeschossige Kaserne und den eingeschossigen Block mit Bereitschaftsräumen umfasste. Auf der Werksachse wurde der Beobachtungsturm platziert, von dem aus das Feuer der am linken Schulterpunkt errichteten Panzerbatterie geleitet werden konnte. Die Offene Geschützstellung befand sich auch am rechten Schulterpunkt. In die rechte Schulter wurde der Traditor eingebaut. Daneben wurde in Rahmen der späteren Modernisierung² ein offener

² Linear Skizze des Gürtel-Hauptwerkes XV "Borek" mit Annex-Fernkampfbatterie rechts, Przemyśl, im Jänner 1903. Kriegsarchive Wien. Na planie inventarzacyjnym fortu XV "Borek" wraz z tablicami opisowymi z 1903 r. brak zarówno kaponiery, jak i stanowiska obserwacyjnego przy traditorze. Świadczy to o dobudowaniu w/w elementów po 1903 r.

² Linear Skizze des Gürtel-Hauptwerkes XV "Borek" mit Annex-Fernkampfbatterie rechts, Przemyśl, im Jänner 1903. Kriegsarchive Wien. Auf dem Inventarisationsplan vom Fort XV "Borek" nebst meh-

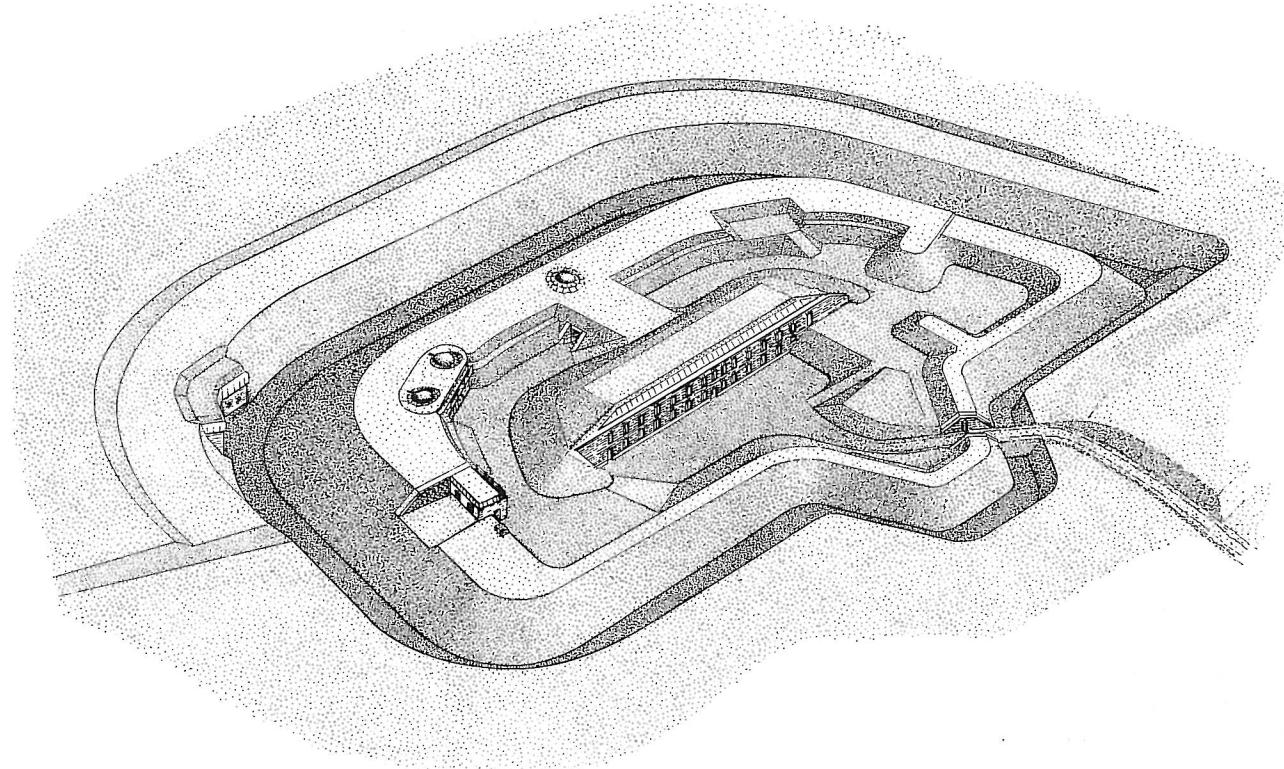

Plan fortu XV „Borek”

1. Kompleks kazamatowy (koszary)
2. Kazamata flankująca (tradytor)
3. Kompleks dział szybkostrzelnych (bateria pancerna)
4. Budynek osiowy z wieżą obserwacyjną
5. Kaponiera przeciwstokowa
6. Równia ogniowa tradytora
7. Basteja zapola

Der Plan vom Fort XV "Borek"

1. Der Kasemattenblock (Kaserne)
2. Die Flankierungskasematte (der Traditor)
3. Der Schnellfeuergeschützblock (die Panzerbatterie)
4. Das Achsenbauwerk mit dem Beobachtungsturm
5. Die Reverskaponniere
6. Die Feuerebene des Tradition
7. Die Bastei in der Kehle

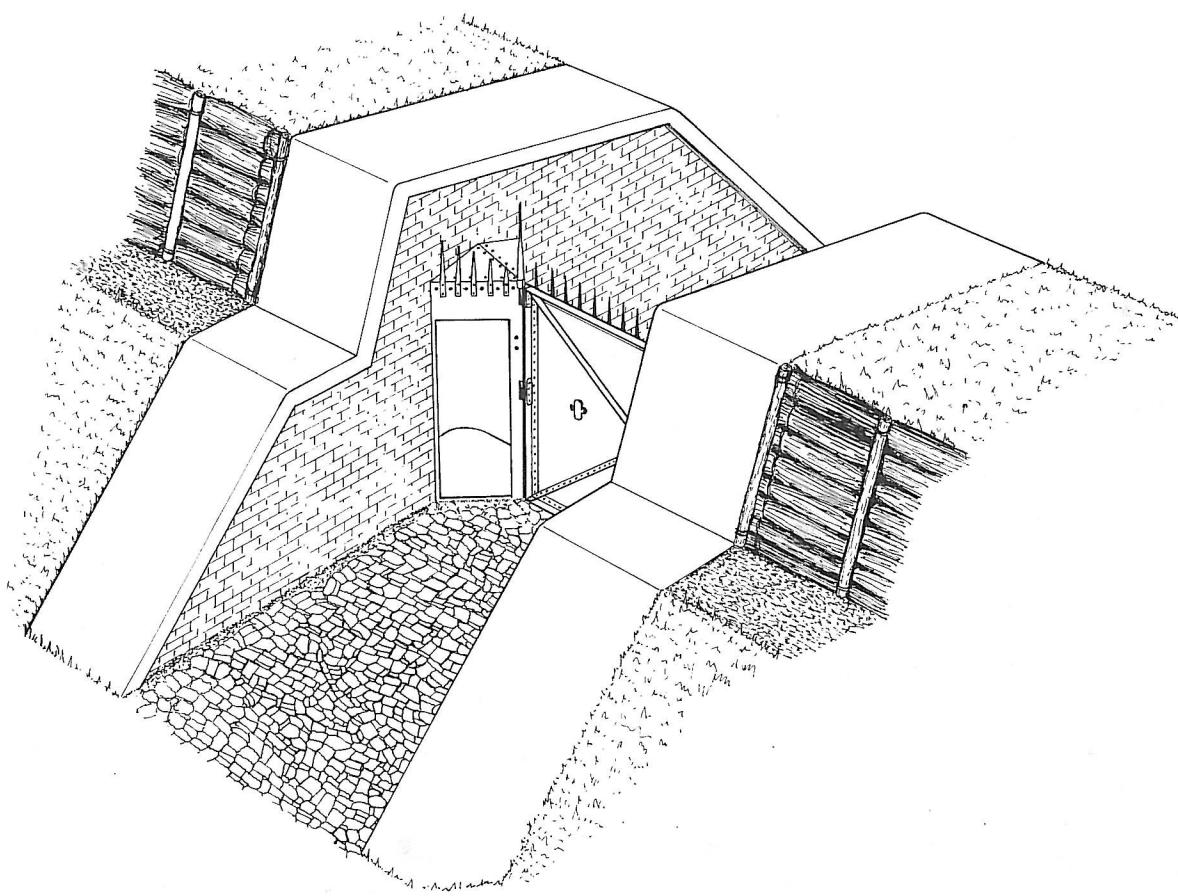
Widok fortu XV „Borek” z lotu ptaka, próba rekonstrukcji
Die Vogelansicht des Forts XV "Borek", ein Versuch der Rekonstruktion

Powyżej i na sąsiedniej stronie: brama wjazdowa wraz z niszą po sponsonie

Oben und auf der nächsten Seite: das Einfahrtstor mit der Nische, in welcher sich ursprünglich der Panzerstand befand

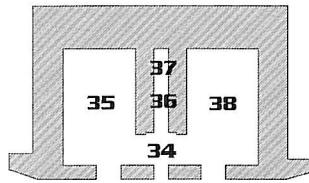
Brama wjazdowa, próba rekonstrukcji Die Rekonstruktion der Einfahrtstor

Koszary fortu Das Kasemattenkorps

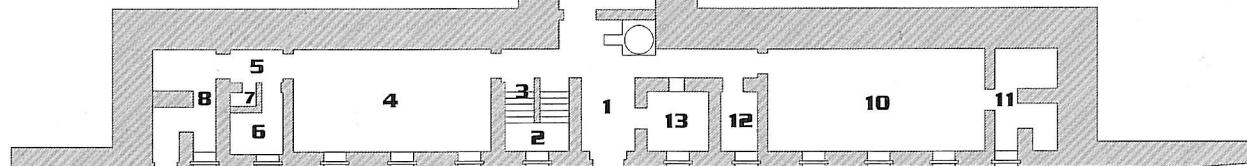
Budynek osiowy:

- 33 - wybieżnia z poterny osiowej (schronu)
- 34 - przedsionek
- 35 - magazyn wydawczy amunicji działowej
- 36 - korytarz (schody do wieży obserwacyjnej)
- 37 - wieża obserwacyjna
- 38 - lokal opatrunkowy dla 5 rannych

Korpus kazamatowy (koszary) parter:

- 1 - wejście ze studnią (studnia głębokości 19,10 m wyposażona w pompę)
- 2 - schody
- 3 - pomieszczenie wentylatorów pod schodami
- 4 - kazamata załogi dla 20 ludzi (w lecie 21)
- 5 - przedsionek do ubikacji
- 6 - ubikacja dla szeregowych (3 otwory)

- 7 - ubikacja dla podoficerów (1 otwór)
- 8 - schron pogotowia bojowego, siedzenia dla 7 ludzi (dla każdego 0,8 m szerokości)
- 9 - poterna pełniąca funkcję schronu dla 57 ludzi (siedzenia 0,8 m dla każdego)
- 10 - kazamata załogi dla 24 ludzi
- 11 - magazyn żywności
- 12 - lokal telefonistów
- 13 - wartownia - obsada 7 osób

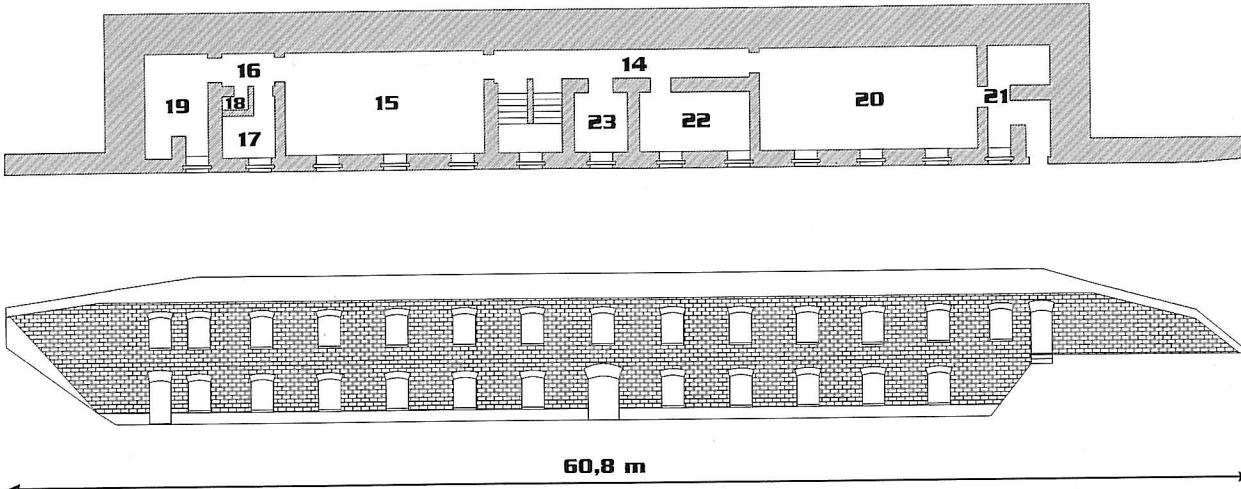
Das Achsenbauwerk:

- 33 - der Ausgang von der Kapitalpoterne (Bereitschaftsraum)
- 34 - der Vorraum
- 35 - das Geschützmunitionsausgabemagazin
- 36 - der Gang (die Stiege) zum Beobachtungsturm
- 37 - drehbarer Beobachtungstand
- 38 - das Verbandslokal für 5 Verwundete

Das Erdgeschoss des Kasemattenkorps (die Kaserne):

- 1 - Der Eingang mit dem Brunnen (der 19,10 m tiefe Brunnen war ursprünglich mit einer Pumpe ausgestattet)
- 2 - die Stiege
- 3 - der Ventilatorraum unter der Stiege
- 4 - die Mannschaftskasematte für 20 Mann (im Sommer 21)
- 5 - der Vorraum zum Abort

- 6 - der Mannschaftsabort (mit 3 Plätzen)
- 7 - der Unteroffiziersabort (1 Platz)
- 8 - der Bereitschaftsraum mit Sitzplätzen für 7 Mann
- 9 - die Poterne, welche zugleich die Funktion eines Bereitschaftsraums für 57 Mann erfüllte
- 10 - die Mannschaftskasematte für 20 Mann,
- 11 - das Proviantmagazin
- 12 - das Telephonlokal
- 13 - das Wachlokal

Korpus kazamatowy (koszary) piętro i elewacja:

- 14 - korytarz
- 15 - kazamata załogi dla 20 ludzi (w lecie 21)
- 16 - przedsionek do ubikacji
- 17 - ubikacja dla szeregowych (3 otwory)
- 18 - ubikacja dla oficerów (1 otwór)
- 19 - kuchnia
- 20 - kazamata załogi dla 24 ludzi
- 21 - schron pogotowia dla 7 ludzi (siedzenia 0,8 m dla każdego)
- 22 - kazamata oficerska dla 3 oficerów
- 23 - kazamata komendanta fortu

Das Kasemattenkorps (die Kaserne) - das Obergeschoss und die Elevation:

- 14 - der Gang
- 15 - die Mannschaftskasematte für 20 Mann (im Sommer 21)
- 16 - der Vorräum vom Abort
- 17 - der Mannschaftsabort (mit 3 Plätzen)
- 18 - der Offiziersabort (1 Platz)
- 19 - die Küche
- 20 - die Mannschaftskasematte für 24 Mann
- 21 - der Bereitschaftsraum mit Sitzplätzen für 7 Mann (0,8 m in der Breite für jeden)
- 22 - die Offizierskasematte (für 3 Hauptleute bestimmt)
- 23 - Die Kasematte des Fortkommandanten.

sie, na styku odcinka czołowego i lewobarkowego, wybudowano kaponierę przeciwsłokową.

Koszt budowy fortu XV "Borek" wyniósł 162 200 florenów³.

Korpus kazamatowy wraz z budynkiem osiowym⁴

Korpus kazamatowy składał się z dwukondygnacyjnych koszar oraz poterny osiowej pełniącej funkcję schronu. Poterna osiowa łączyła się z budynkiem osiowym, z którego prowadziły wybieżnie na wał. Korpus kazamatowy posiadał ceglane ściany, stropy zaś wykonano w jako stalobetonowe (1,5 m betonu na 30 cm dwuteownikach). Korpus kazamatowy pełnił przede wszystkim funkcję koszarową, mieściły się w nim kazamaty noclegowe dla 88 (90 w okresie letnim) szeregowych, dla 3 oficerów i komendanta fortu. Ponadto na obu kondygnacjach znajdowały się ubikacje, na parterze prawego skrzydła magazyn żywności, zaś na piętrze lewego skrzydła kuchnia (rozmieszczenie kuchni i magazynu żywności w przeciwwięgłych krańcach budynku nie było zbyt funkcjonalnym rozwiązaniem).

³ W. Gorgosz "Oblężenie i obrona Przemyśla w r. 1914 i 1915" w Bellona tom XLI, styczeń-luty 1933. Porównując koszt budowy fortu XV "Borek" z kosztami budowy fortów artyleryjskich XIV "Hurko" - 542 003, 94 florenów i fortu XII "Werner" 362 697,98 florenów (podanych przez Gorgosza w tym samym artykule) zachodzi podejrzenie, że podał on koszt budowy wcześniejszego fortu XV "Borek" (jako szańca).

⁴ Autor w nazewnictwie poszczególnych elementów fortu stosuje terminologię używaną przez budowniczych wojskowych austro-węgierskich.

Beobachtungsstand ausgehoben. Die Sammlung der Kampfstellungen ergänzten die entlang der Feuerlinie der Hauptumwallung errichteten Schützenstellungen. In Rahmen der Modernisierung wurde nach 1903 am linken Schulterpunkt die Reverskaponiere erbaut.

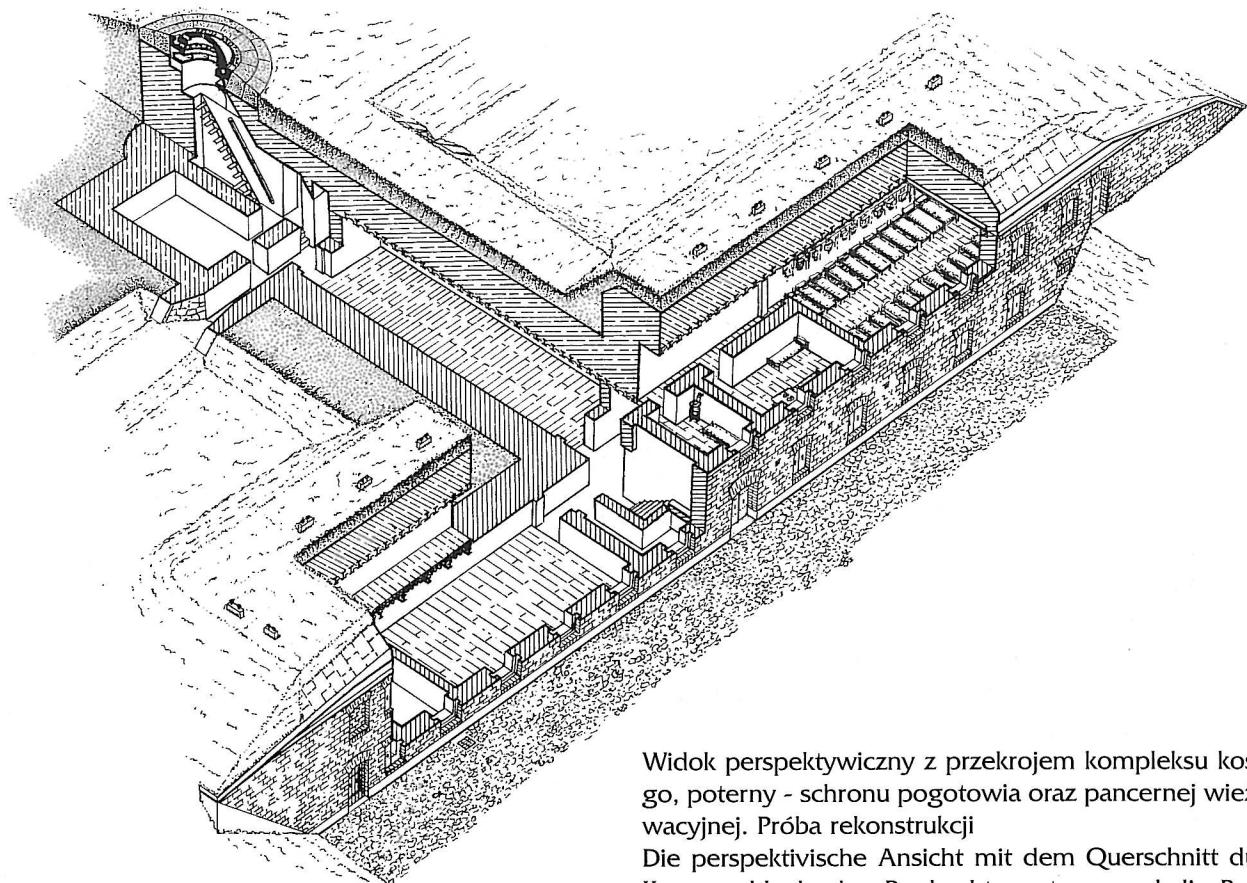
Die Baukosten des Forts XV "Borek" beliefen sich auf 162 200 Floren³.

Das Kasemattenkorps samt dem Bauwerk auf der Werksachse⁴

Das Kasemattenkorps bestand aus zweigeschossiger Kaserne und der Kapitalpoterne, welche zugleich einen Unterstand bildete. Es hatte Wände aus Ziegelsteinen, sowie Decken aus Stahlbeton (1,5 m Beton auf 30 cm hohen Stahlträgern). Das Kasemattenkorps diente dabei vorrangig als ein Kasernenblock und enthielt deswegen mehrere Schlafräume mit insgesamt 88 Liegeplätzen (im Sommer 90) für Mannschaften, 3 für Offiziere sowie 1 für den Kommandant. Darüber hinaus befanden sich auf beiden Etagen Abordner Beschriftungstafeln vom Jahre 1903 fehlen die Kaponieren sowie der Beobachtungsstand am Traditor, so mussten beide Teile erst nach diesem Datum errichtet werden sein.

³ W. Gorgosz "Oblężenie i obrona Przemyśla w r. 1914 i 1915", in: Bellona Bd. XLI, Januar-Februar 1933. Vergleicht man die Baukosten vom Fort XV "Borek" mit den Baukosten der Artillerieforts XIV "Hurko" (542003, 94 Floren) und XII "Werner" (362697,98 Floren; diese Zahlen nennt W. Gorgosz im erwähnten Aufsatz) so scheint die Annahme berechtigt zu sein, dass W. Gorgosz im Hinblick auf das Fort XV "Borek" versehentlich die Baukosten der Vorgängerschanze angab.

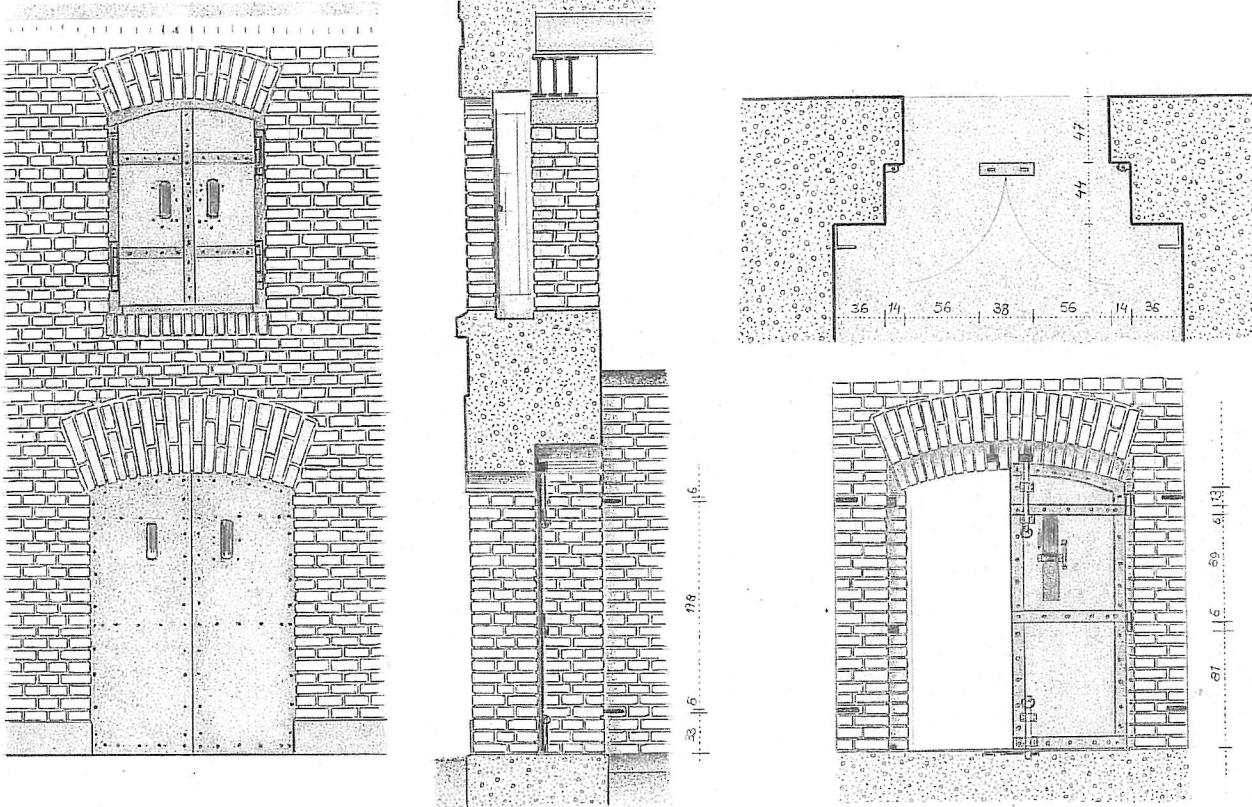
⁴ Die Begriffe mit welchen die einzelnen Fortbestandteile bezeichnet werden, entsprechen den im österreichisch-ungarischen Militärbauwesen üblichen Benennungen.

Widok perspektywiczny z przekrojem kompleksu koszarowego, poterny - schronu pogotowia oraz pancernej wieży obserwacyjnej. Próba rekonstrukcji
Die perspektivische Ansicht mit dem Querschnitt durch den Kasernenblock, den Beobachtungsturm und die Bereitschaftsräume; ein Versuch der Rekonstruktion

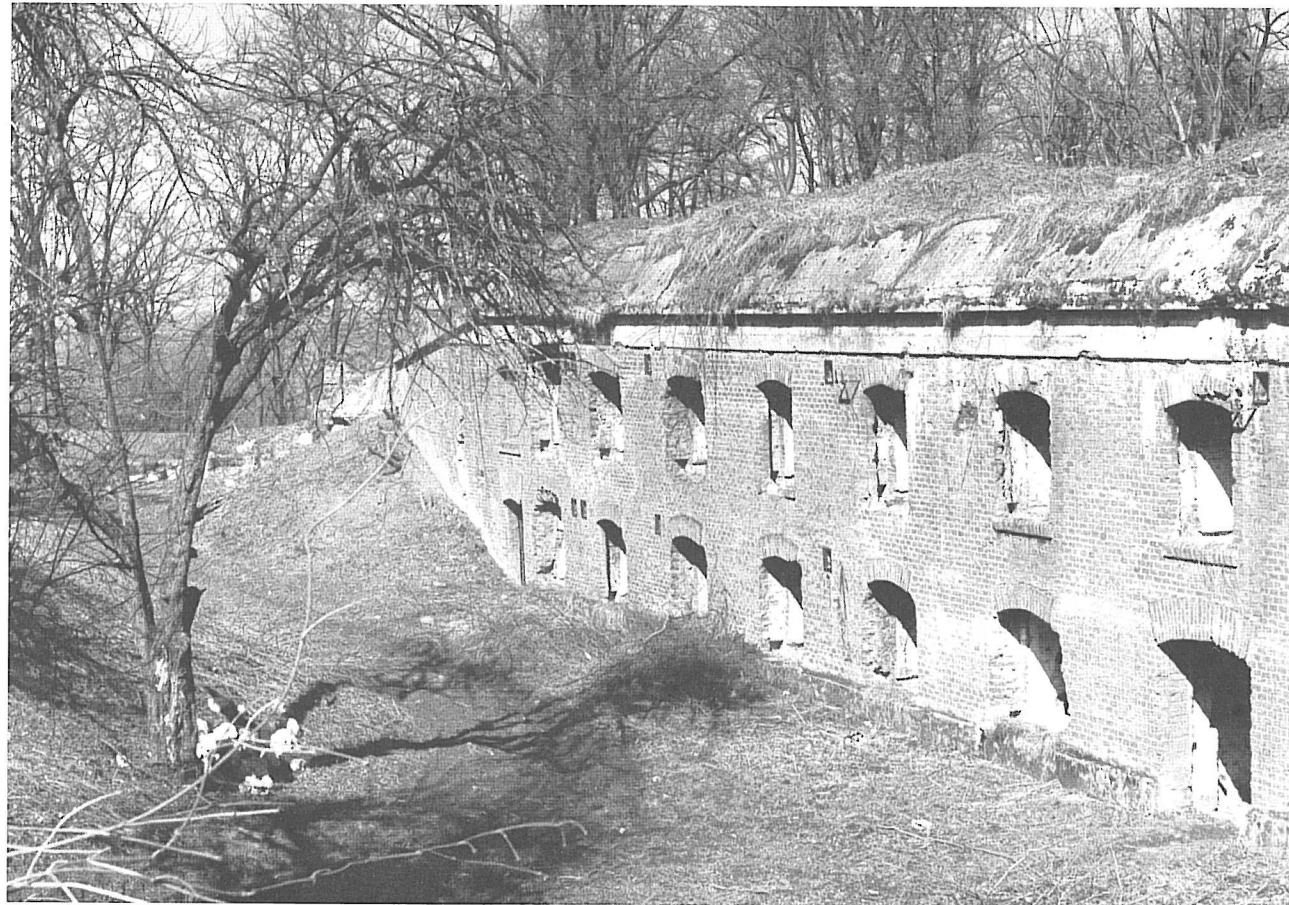

Budynek koszarowy - stan na listopad 2004 r. Der Kasernenblock - Zustand im November 2004

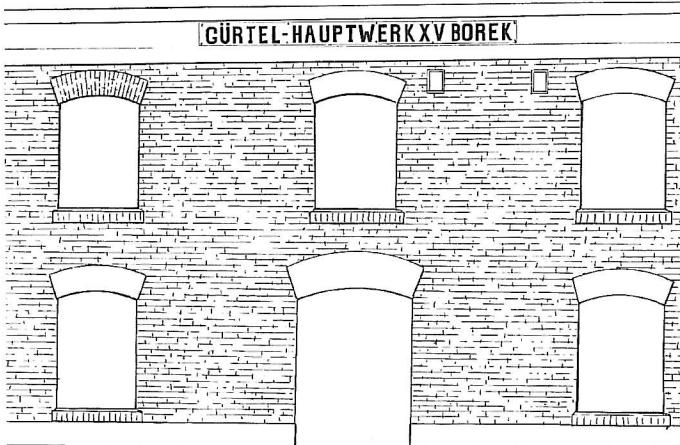
Gurtelhauptwerk XV „Borek“

Budynek koszarowy - detały, próba rekonstrukcji
Ein Fragment der Elevation der Kaserne - die Rekonstruktion des gepanzerten Tischlerwerkes

Budynek koszarowy - stan na listopad 1999 r. Der Kasernenblock - Zustand im November 1999

GÜRTEL-HAUPTWERK XV BOREK

Budynek koszarowy - próba rekonstrukcji napisu z nazwą fortu na elewacji koszar

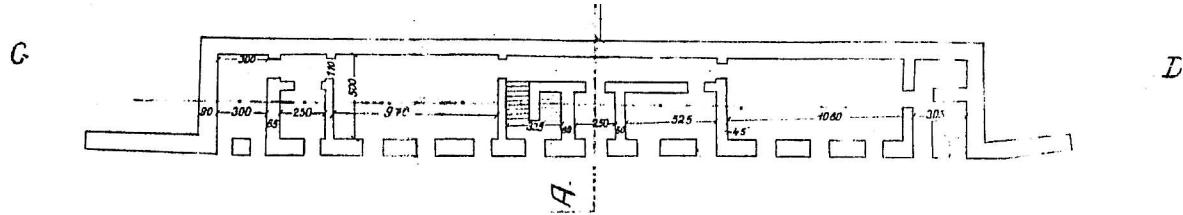
Die Kaserne - ein Versuch der Rekonstruktion der Aufschrift auf der Elevation

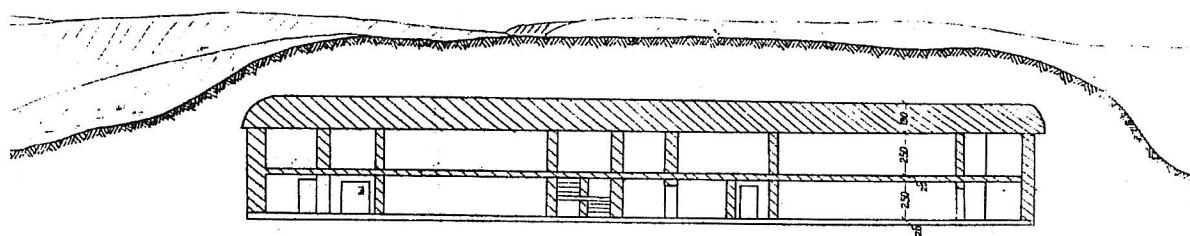

Budynek koszar - wyjście na prawym skrzydle

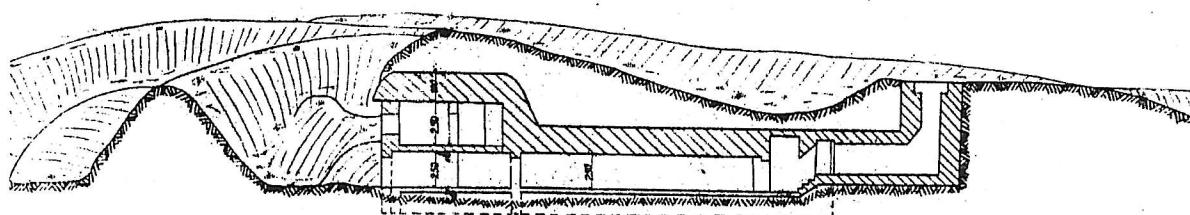
Die Kaserne - der Ausgang im linken Flügel

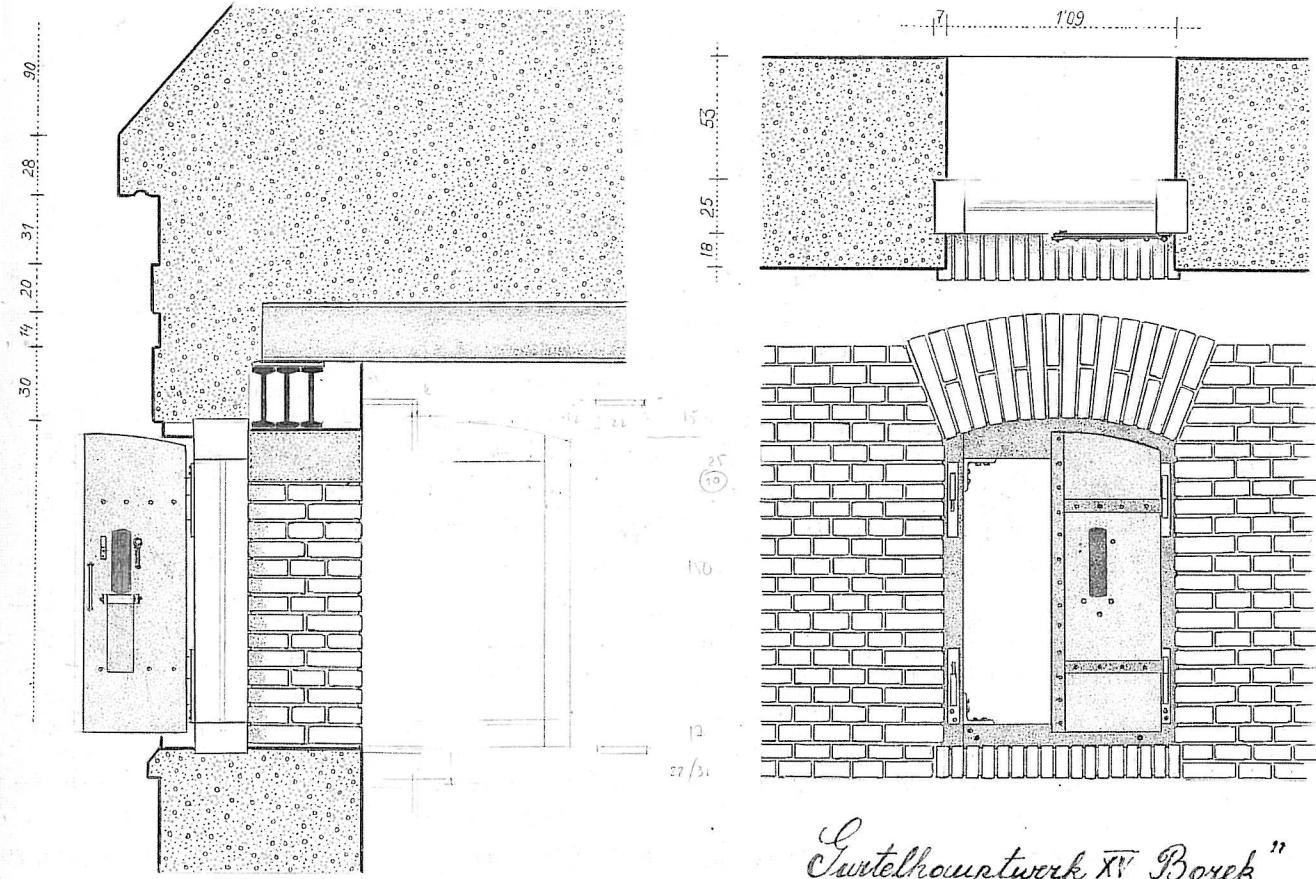
PRZEKRÓJ C-D

PRZEKRÓJ A-B

Plany inwentaryzacyjne z lat 1945-1946 Inventarisierungspläne von 1945-1946

Gurtelhauptwerk XI „Borek“

Koszary - detale, próba rekonstrukcji
Ein Fragment der Elevation der Kaserne - die Rekonstruktion des gepanzerten Tischlerwerkes

zaniem). Zaopatrzenie w wodę zapewniała studnia z pompą, położona przy wejściu do szerokiej poterny osiowej będącej jednocześnie schronem. Na parterze dodatkowo mieściła się wartownia dla siedmiu ludzi (na lewo od wejścia głównego) oraz przyległa do niej centrala telefoniczna. Na obu skrzydłach koszar znajdowały się boczne wyjścia (wybieżnie), a obok nich schrony pogotowia bojowego, każdy dla siedmiu osób. Komunikację pomiędzy parterem a piętrem zapewniała klatka schodowa umieszczona na lewo od osi.

W budynku osiowym mieścił się wydawczy magazyn amunicji artyleryjskiej, lokal opatrunkowy oraz wieża obserwacyjna. Ta ostatnia pełniła rolę centrum łączności fortu. Tu zgłębiały się rury głosowe z tradytora, baterii pancernej, wartowni i kazamaty komendanta fortu (zapewne również kazamaty oficerskiej). Obserwator w wieży najprawdopodobniej pośredniczył w komunikacji pomiędzy komendantem fortu a stanowiskami bojowymi.

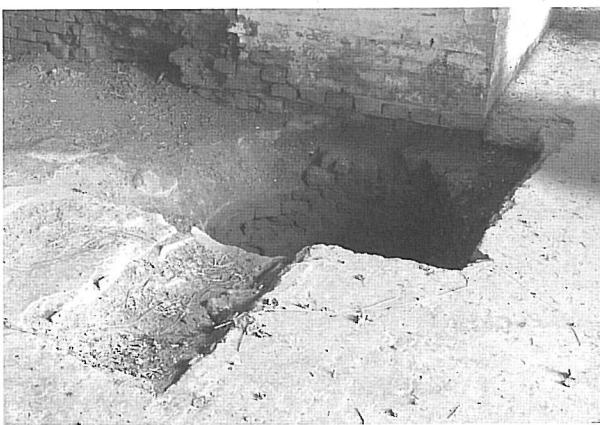
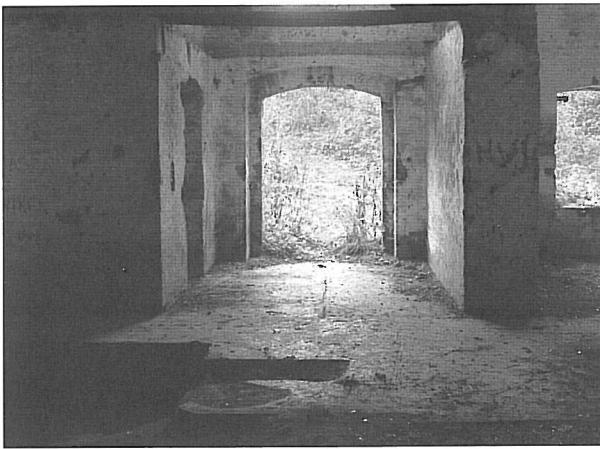
Zwraca uwagę skromna liczbowo stała obsada fortu. W koszarach nocować mogło jedynie 92 (94 w okresie letnim) ludzi. Ewentualne jest, że część obsady wału piechoty musiała nocować poza forttem. Schron w poternie osiowej najprawdopodobniej przeznaczony był dla piechoty - obsady wału, schron pogotowia na lewym skrzydle koszar dla obsady tradytora, zaś schron na prawym skrzydle dla obsady odkrytego stanowiska artyleryjskiego. Bateria pancerna posiadała własny schron pogotowia.

te, im Grundgeschoss des rechten Flügels das Verpflegungs- smagazin und auf der Etage des linken Flügels die Küche (solch eine Verteilung zusammenhängender Räume auf die beiden Enden des Kasernenblocks war keine besonders funktionelle Lösung). Frisches Wasser lieferte der mit einer Pumpe versehene Brunnen, welcher sich beim Eingang zu der breiten Kapitalpoterne befand. Im Erdgeschoss befand sich darüber hinaus der für 7 Mannschaften bestimmte Wachtraum (links des Haupteinganges), daneben die Telefonzentrale. An beiden Enden der Kaserne befanden sich Bereitschaftsräume für jeweils 7 Personen. Durch die dazugehörigen Ausgänge in der Frontwand der Kaserne konnten die Soldaten schnell ihre Kampfstellungen erreichen. Die Kommunikation zwischen beiden Etagen der Kaserne sicherte das links der Werksachse befindliche Treppenhaus (Stiege).

Im Bauwerk auf der Werksachse befanden sich das Ausgabemagazin für Artilleriemunition, das Verbandslokal und der Beobachtungsturm. Der letzterwähnte bildete zugleich die Nachrichtenzentrale des Forts. Hier mündeten die Sprachrohre vom Traditor, der Panzerbatterie, dem Wachraum und der Kommandantenkasematte (vermutlich auch von der für die Offiziere bestimmten Kasematte). Vermutlich sammelte der Beobachter im Turm die Meldungen von den Besatzungen der Kampfstellungen und leitete sie weiter an den Kommandanten, von dem er dann Befehle erhielt, welche er wiederum den einzelnen Besatzungen mitteilte.

Wnętrze koszar - widok na wartownię oraz wejście
Der Innenraum der Kaserne - die Ansicht des Einganges und des Wachlokal

Koszary - główne wejście, studnia oraz wejście do wartowni
Die Kaserne - Der Haupteingang, der Brunnen und der Eingang zum Wachlokal

Koszary, na pierwszym planie pozostałość klatki schodowej, po lewej trakt komunikacyjny wzduż narażonej ściany
Die Kaserne, im Vordergrund Überreste des Stiegenhauses, links der Gang entlang der hinteren,
erdbedeckten Wand der Kaserne

Kazamaty załogi w lewym skrzydle koszar (parter i piętro, widoczny brak międzystropu)
Mannschaftskasematten im linken Flügel der Kaserne (Grund- und Obergeschoss, die Zwischendecke fehlt)

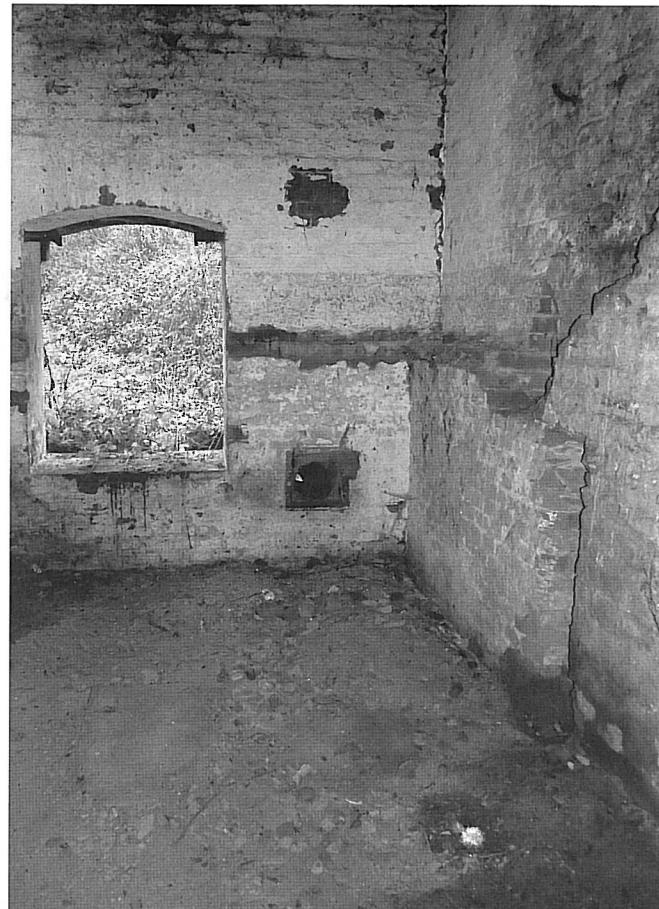
Okno pomiędzy wartownią a korytarzem
Das Fenster zwischen dem Wachlokal und dem Gang

Trakt komunikacyjny Der Gang

Trakt komunikacyjny Der Gang

Pomieszczenie wentylatorów
Der Ventilatorenraum - man erkennt Luftschächte

Poterna - schron pogotowia dla 57 ludzi

Die Poterne - der Bereitschaftsraum für 57 Mann

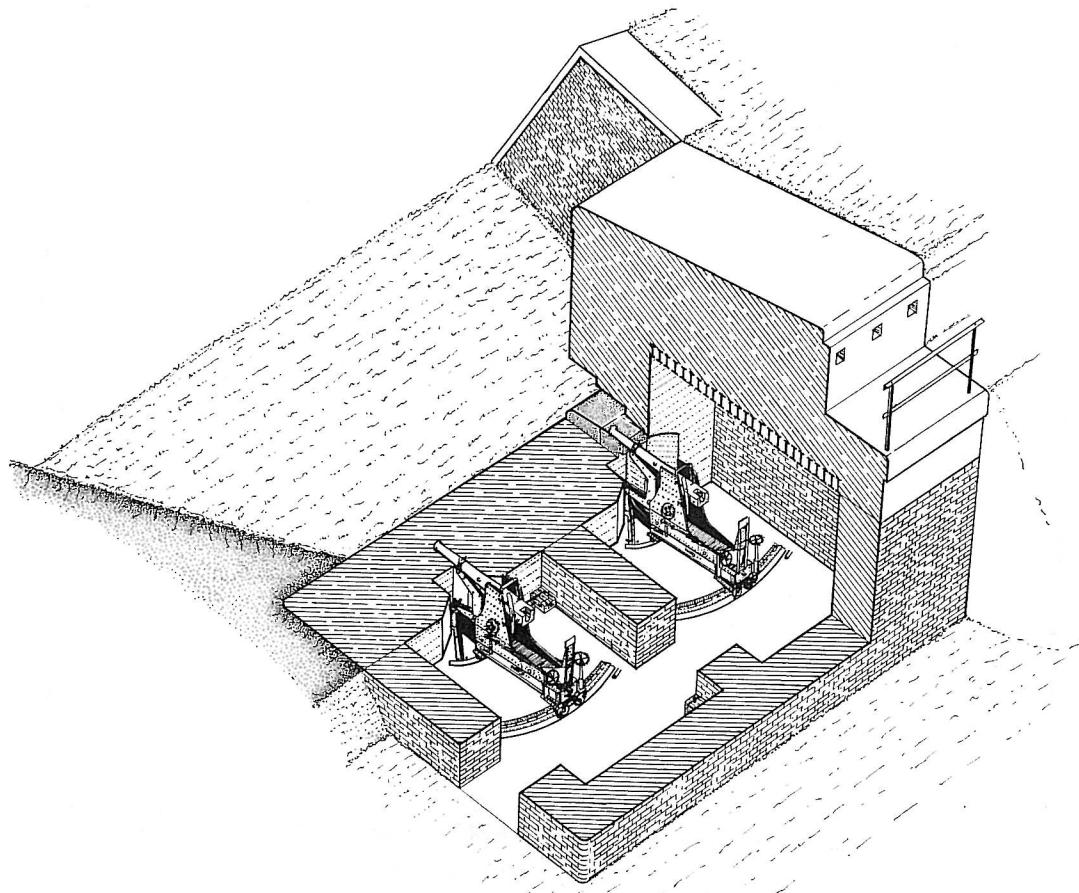
Kazamata flankująca (tradytor)

W lewy bark fortu wbudowano dwuizbowy tradytor. Jest on jednym z najmniejszych tradytorów w Twierdzy Przemyśl (porównywalny jedynie z lewoskrzydłowym tradytem fortu Xa "Pruchnicka Droga"), na dodatek nie zastosowano w nim pancerzy, przez co znacznie obniżono koszty wykonania. Tradytor mieścił dwie izby bojowe dla armat do strzelnic minimalnych 8 cm M. 94. Ścianę ze strzelnicami oraz strop wykonano z betonu. Pozostałe ściany były ceglane. Strzelnice najprawdopodobniej wyłożone były blokami granitowymi, dodatkowo osłaniał je ceglany mur oporowy - orylion. Na lewo od fortu, na zewnątrz fosy, teren wyprofilowano tworząc równię ogniomową dla tradytora. Na stropie znajdowała się galeria strzelecka piechoty. W tradytorze nie było nawet podręcznego magazynu amunicji jak również schronu pogotowia bojowego. Część amunicji w skrzynkach układano zapewne wzduż tylnej ściany tradytora, w razie konieczności donoszono z magazynu amunicji w budynku osiowym. Nie było to zapewne zbyt wdzięczne zadanie podczas ostrzału artyleryjskiego przeciwnika. Podobnie rzecz się miała z obsadą stanowisk artyleryjskich, najprawdopodobniej podczas przerw w walce przebywała ona w schronie pogotowia bojowego w lewym skrzydle kompleksu kazamatowego, zaś po ogłoszeniu alarmu bojowego musiała przebiec pod ostrzałem do tradytora.

Beachtenswert ist die zahlenmäßige Schwäche der permanenten Fortbesatzung. In der Kaserne konnten insgesamt 92 (im Sommer 94) Personen übernachten, sodass ein Teil der Infanteristen sicher außerhalb des Werkes übernachten musste. Der Unterterraum in der Kapitalpoterne war vermutlich gerade für die Schützen bestimmt, welche auf der Hauptumwallung zu kämpfen hatten. Der Bereitschaftsraum im linken Flügel der Kaserne wäre folglich für die Besatzung des Traditors und der im rechten Flügel für die Besatzung der offenen Geschützstellung am rechten Schulterpunkt der Schanze bestimmt. Die Panzerbatterie verfügte über einen eigenen Bereitschaftsraum.

Die Flankierungskasematte (der Traditor)

In die linke Schulter der Schanze wurden zwei Kammern des Traditors eingebaut. In der Festung Przemyśl gehörte er zu den kleinsten Anlagen dieser Art (in dieser Hinsicht ist er nur mit dem Traditor vom Werk Xa "Pruchnicka Droga" vergleichbar). In seiner Konstruktion fanden keine Panzerteile Platz, sodass die Kosten der Errichtung auf ein Mindestmaß reduziert werden konnten. Der Traditor umfasste zwei Kampfräume für 8 cm Kanonen M.94 in Minimalschartenlafetten. Die mit Schiessscharten versehene Frontwand und die Decke wurden in Beton gegossen. Die übrigen Wände bestanden aus Ziegelsteinen. Die Schiessscharten waren höchst

Tradytor, próba rekonstrukcji

Der Traditor - ein Versuch der Rekonstruktion

Obok tradytora, po 1903 roku (na inwentaryzacjach z 1903 r. brak tego stanowiska) dobudowano prowizoryczne stanowisko obserwacyjne. Dzięki temu wieża na osi fortu mogła kierować ogniem jedynie baterii pancernej, zaś tradytor uzyskał niezależne stanowisko kierowania ogniem.

Relikty tradytora

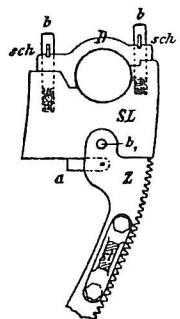
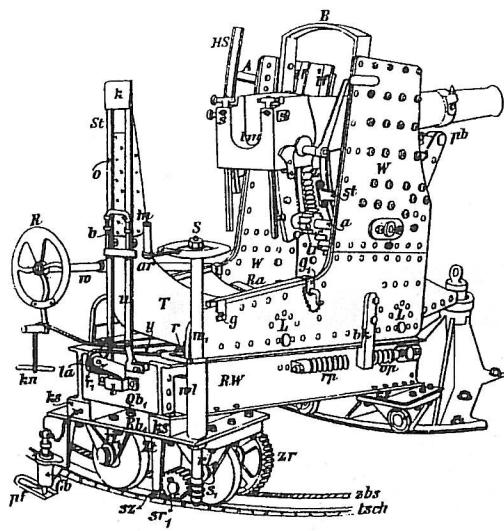
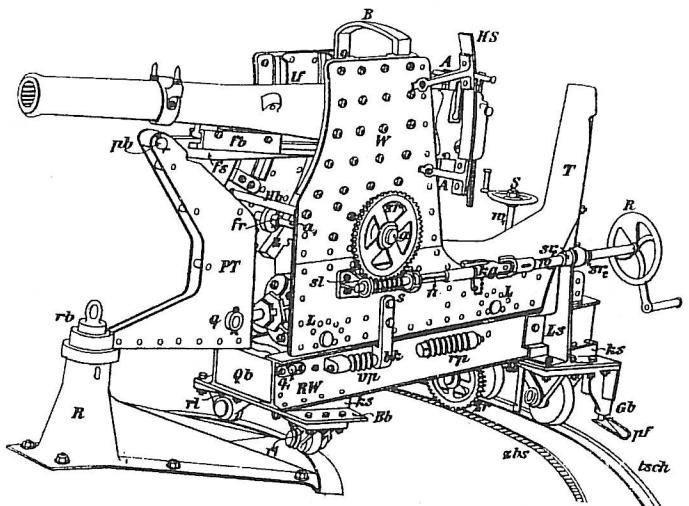
Überreste vom Traditor

wahrscheinlich mit Granitblöcken belegt, zusätzlich beschützte sie eine Ziegelmauer - das Ohr (Orillon). Das Gelände links des Forts, jenseits des Grabens, wurde planiert wodurch die Feuerebene für den Traditor entstand. Auf seiner Decke errichtete man die Schützengalerie. Der Traditor enthielt weder das getrennte Handmunitionsmagazin noch den Bereitschaftsraum. Einen Teil der Munition lagerte man zwar vermutlich in entlang der hinteren Wand des Traditionstors gestapelten Kisten, doch der Rest musste im Bedarfsfalle von dem entfernten Munitionsmagazin im Bauwerk auf der Werksachse geholt werden. Das war insbesondere während des feindlichen Beschusses keine willkommene Aufgabe. Ähnlich sah die Frage der rechtzeitigen Besetzung der Kampfstellungen im Traditionstor aus - konnten Artilleristen die Kampfpausen im Bereitschaftsraum im linken Flügel des Kasemattenkorps verbringen, so mussten sie nach der Alarmierung, auch unter feindlichem Beschuss, zu ihren Stellungen durch den offenen Hof eilen.

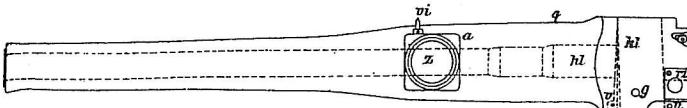
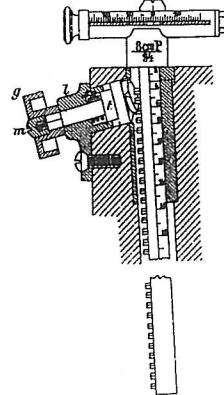
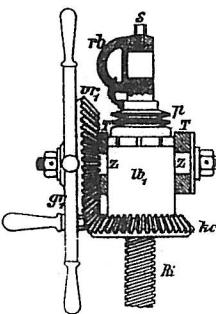
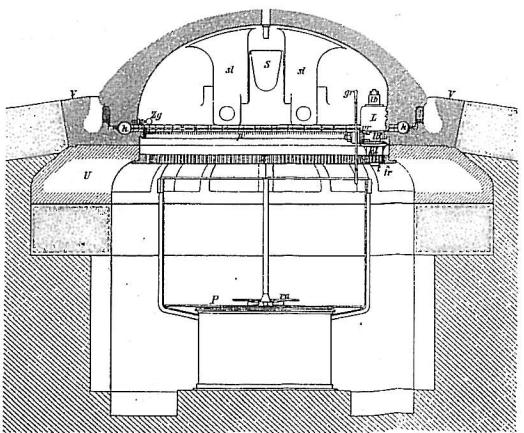
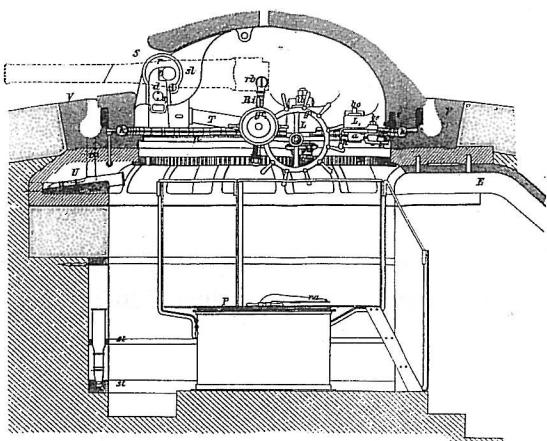
Nach 1903 (d.h. die in diesem Jahre vorgenommene Inventarisierung verzeichnet sie noch nicht) entstand neben dem Traditionstor eine behelfsmäßige Beobachtungsstellung. So konnte sich der Beobachtungsturm auf der Werksachse im Bedarfsfalle auf die Leitung des Feuers der Panzerbatterie beschränken, während der Traditionstor von nun an über eine eigene Feuerleitstellung verfügte.

Relikty tradytora Überreste vom Traditor

Armata 8 cm M. 94 do strzelnic minimalnych
Die 8 cm Kanone M. 94 in der Minimalschartenlafette (Traditorlafette)

Wieża pancerna dla armaty 8 cm M. 94, mechanizm obrotu, celownik oraz lufa

Der Panzerturm für die 8 cm Kanone M. 94, die Seitenrichtmaschine, das Viesier und der Lauf

Kompleks działa szybkostrzelnych (bateria pancerna)

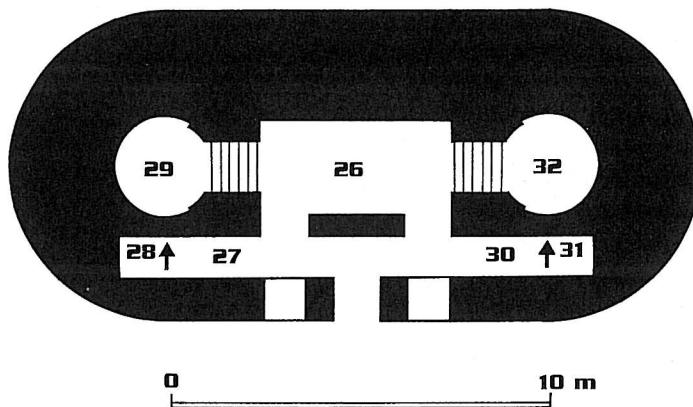
Podobnie jak i w tradytorze, w konstrukcji baterii pancernej fortu XV "Borek" daje się zauważać dążenie projektanta do maksymalnego zmniejszenia kosztów budowy. Nie dało się uniknąć zamontowania wież pancernych - elementów zasadniczych baterii pancernych, ale uniknięto powiększenia baterii przez wyrzucenie wieży obserwacyjnej na strop budynku osiowego (nie jest wykluczone, iż myślano o dobudowaniu w przyszłości symetrycznej baterii pancernych na styku czoła i prawnego barku, wówczas wieża na osi mogłaby kierować ogniem obu baterii). Na baterię składają się pomieszczenia bojowe w wieżach pancernych, schron pogotowia dla 10 osób załogi, korytarz oraz dwa wydawcze magazyny amunicji artyleryjskiej umieszczone pod pomieszczeniami bojowymi. Ciekawostką jest to, że magazyny amunicji umieszczone są na jednym poziomie ze schronem pogotowia (w większości baterii magazyny te są obniżone, co najmniej o metr), przez to sklepiony łukowo magazyn w najwyższym miejscu miał wysokość ok. 80-100 cm, więc szeregowiec podający skrzynki z amunicją zmuszony był zapewne pracować na czworakach! Oszczędność poczyniono również na galerii strzeleckiej piechoty, ława strzelecka nie jest częścią stropu, lecz wykonana jest z desek położonych na stalowych ceownikach wystających ze ściany

Die Panzerbatterie (Der Schnellfeuergeschützblock)

Dem Traditor ähnlich lässt sich an der Konstruktion der Panzerbatterie das Bemühen des Planers um die mögliche Begrenzung der Kosten ablesen. Ließ sich auch die Montage der Panzertürme im Falle des Forts XV nicht vermeiden, so beschränkte man die dazugehörigen Bauteile auf das Mindestmaß. Eine wesentliche Verkleinerung des ganzen Bauwerkes erreichte man u.a. durch die Verlegung des dazugehörigen Beobachtungsturmes auf die Decke des Bauwerkes auf der Werksachse (Es ist auch wahrscheinlich, dass man in der Zukunft, dank neu gewonnener Mittel, eine spiegelgleiche Panzerbatterie am rechten Schulterpunkt zu erbauen hoffte. Der Beobachtungsturm hätte dann die Feuerleitung der beiden Batterien übernehmen können).

Der Block der Batterie umfasst neben den Räumen unter den beiden Panzertürmen den Bereitschaftsraum für 10 Mann Besatzung, den Korridor sowie zwei unter den Kampfräumen befindlichen Munitionsausgabemagazinen. Bemerkenswerterweise erbaute man Munitionsmagazine auf gleichem Niveau mit dem Bereitschaftsraum (üblicherweise waren Magazine mindestens 1m tiefer gelegt). Dadurch verringerte sich die größte Höhe der übergewölbten Kammer auf 0,8-1 m, so dass der für die Aushändigung der Munitionskisten zuständi-

baterii pancernej. Z uwagi na małą przestrzeń magazynów amunicji w baterii pancernej w razie długotrwałego prowadzenia ostrzału amunicję donoszono z magazynu w budynku osiowym.

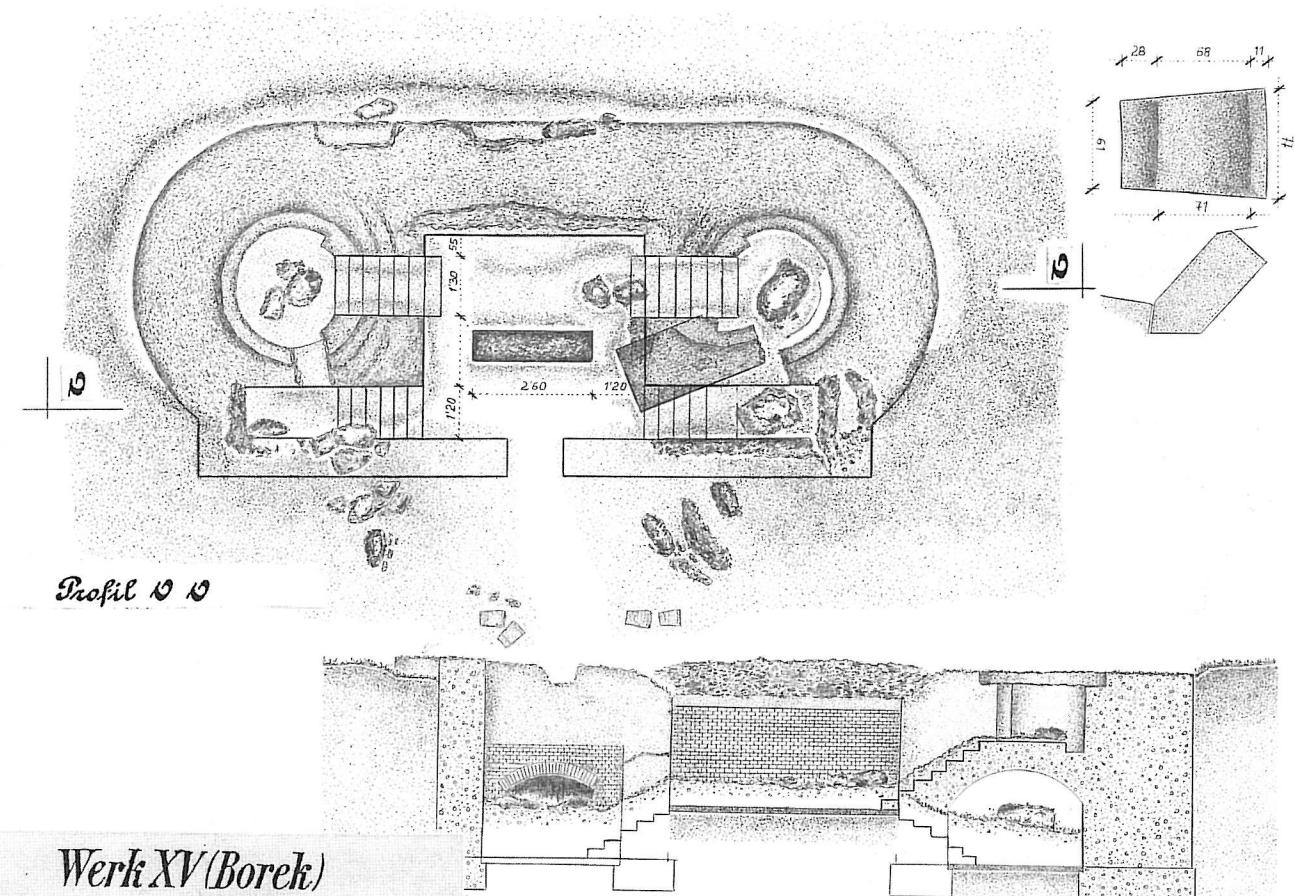

Kompleks działa szybkostrzelnych (bateria pancerna):
 26 - schron pogotowia bojowego dla 10 ludzi
 27 - korytarz
 28 - wydawczy magazyn amunicji działowej
 29 - wieża pancerna dla armaty 8 cm M. 94
 30 - korytarz
 31 - wydawczy magazyn amunicji działowej
 32 - wieża pancerna dla armaty 8 cm M. 94

ge Soldat kriechen musste!

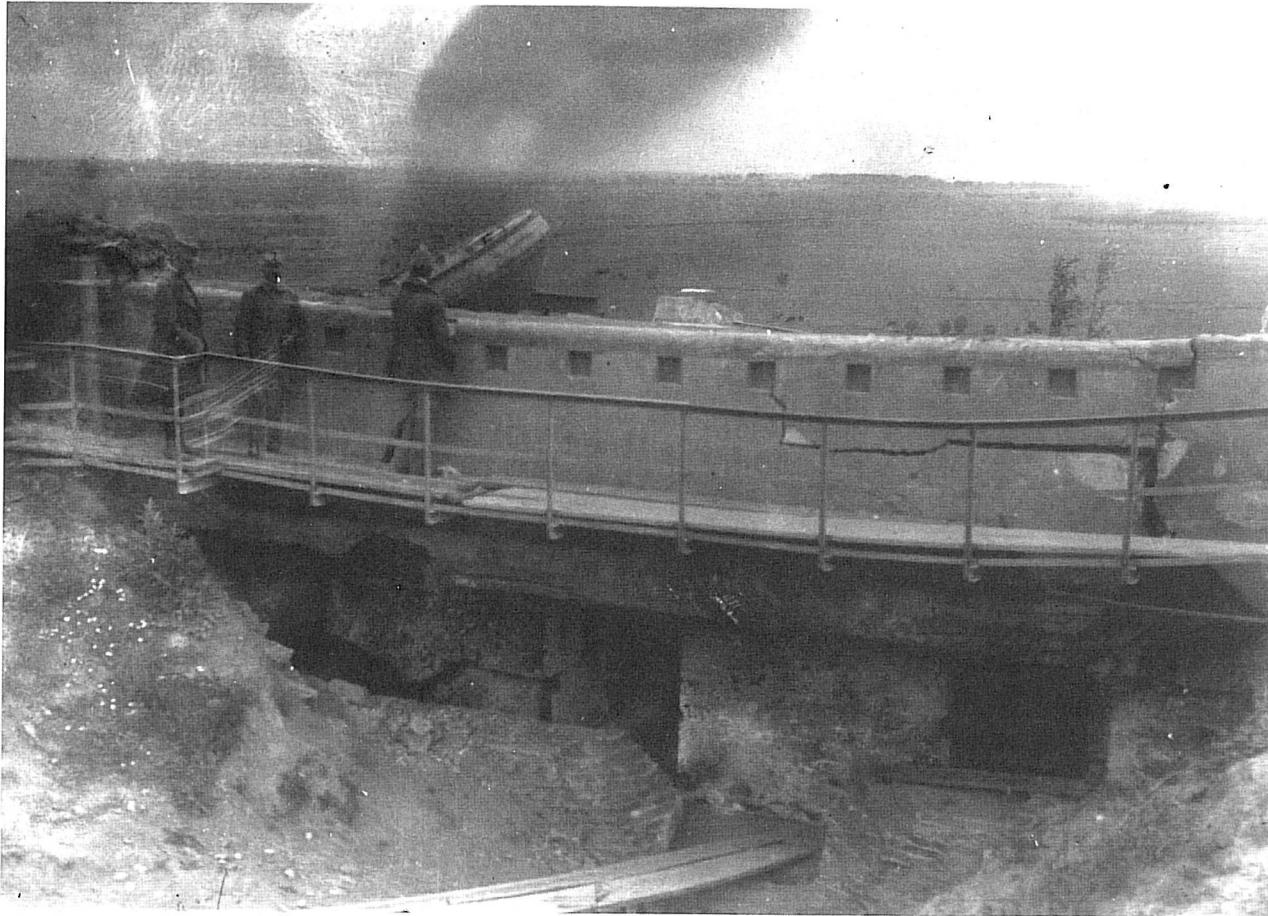
Ersparnisse konnten auch an der Schützengalerie erwirtschaftet werden. Der Schützenauftritt bildete keinen integralen Teil der Decke, er bestand aus Brettern, welche auf von der Wand herausragenden Stahlträgern ruhten. Im Hinblick auf das begrenzte Fassungsvermögen der Munitionsmagazine der Panzerbatterie, musste die Munition beim länger andauernden Feuer zusätzlich vom Magazin im Bauwerk auf der Werksachse geholt werden.

Die Panzerbatterie (der Schnellfeuergeschützblock):
 26 - der Bereitschaftsraum für 10 Mann
 27 - der Gang
 28 - das Geschützmunitionsausgabemagazin
 29 - der Panzerturm der 8 cm Kanone M. 94.
 30 - der Gang
 31 - das Geschützmunitionsausgabemagazin
 32 - der Panzerturm der 8 cm Kanone M. 94.

Bateria pancerna, stan obecny

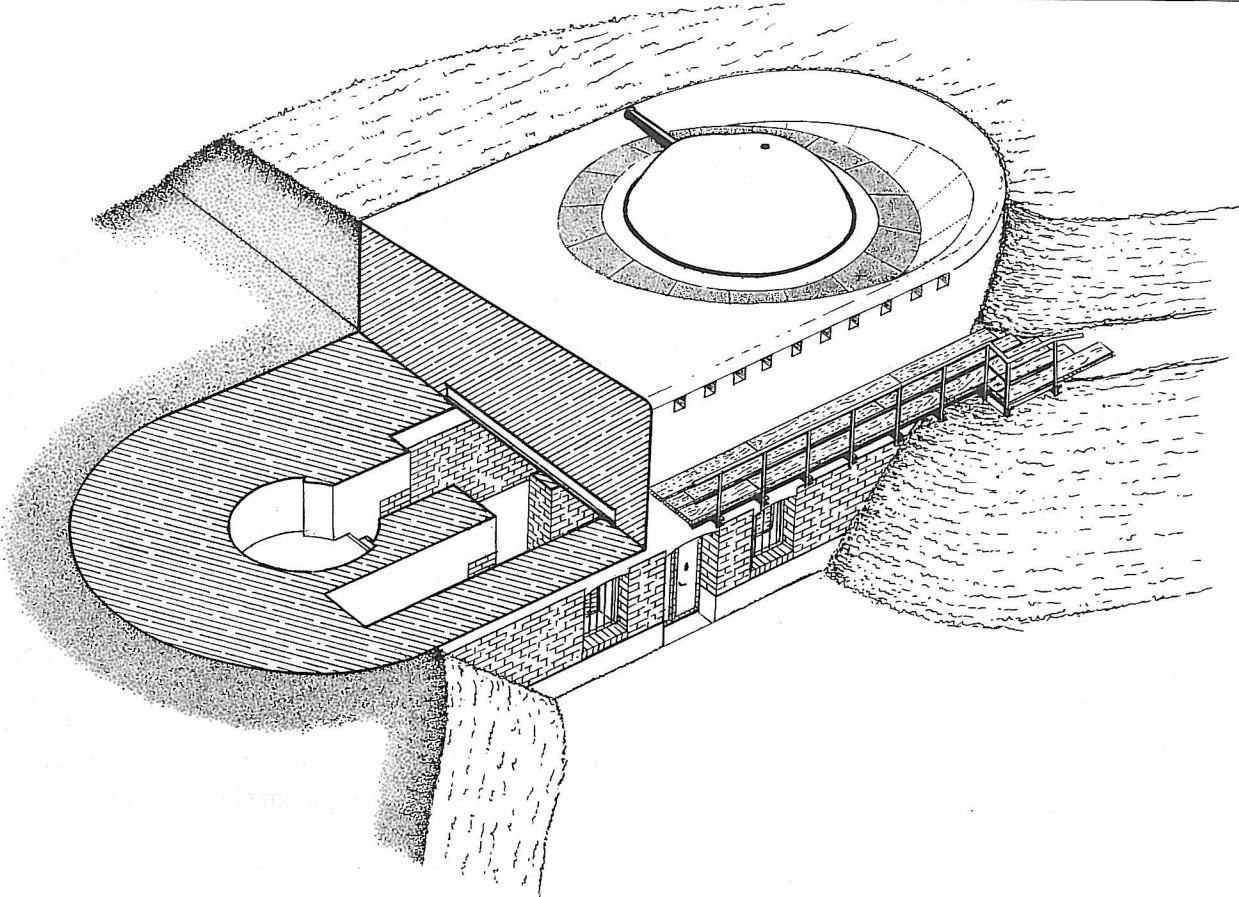
Die Panzerbatterie, Zustand im 2004

Wysadzona bateria pancerna stan ok. 1915-1916 Die gesprengte Panzerbatterie, Zustand um 1915-1916

Bateria pancerna stan z 1999 r. Die Panzerbatterie, Zustand 1999

Bateria pancerna, próba rekonstrukcji

Die Panzerbatterie, ein Versuch der Rekonstruktion

Współdziałanie z fortami zewnętrznego pierścienia

Fort XV "Borek" położony był pomiędzy starym, dwuwieżowym fortem artyleryjskim XIV "Hurko", a fortami Grupy Siedleckiej. Usytuowanie zarówno tradytora jak i baterii pancernnej na prawym barku wyraźnie wskazuje, że głównym zadaniem fortu była obrona traktu i linii kolejowej wychodzącej z Przemyśla w kierunku Lwowa. Rejon ten był jednocześnie przedpolem fortu XIV "Hurko", artyleria z tradytora i baterii pancernnej mogła zwalczać piechotę i artylerię polową atakującą ten fort. Skuteczną donośność ognia baterii i tradytora zapewniał ostrzał terenu aż po rzekę San. Ponadto bateria pancerna mogła zwalczać piechotę bezpośrednio atakującą fort, jak również tą na przedpolach fortów północnej części Grupy Siedleckiej (I/1, I/2, I/3). W tym ostatnim przypadku konieczne było strzelanie na mapę (przedpole nie były widoczne z wieży obserwacyjnej na fortce XV "Borek"), ogniem baterii kierowano wówczas telefonicznie ze stanowisk obserwacyjnych sąsiednich fortów.

Podczas oblżeń Twierdzy Przemyśl fort XV "Borek" znajdował się w rejonie najczęstszych walk. Szczególnie podczas pierwszego oblężenia zapewne wspomagał ogniem baterii pancernej i tradytora szтурmowany fort XIV "Hurko" oraz for-

Das Zusammenwirken mit den Werken des äußeren Rings

Fort XV "Borek" lag zwischen dem alten Artilleriefort XIV "Hurko" (mit doppelter Ummauerung) und den Forts der Siedliska-Gruppe. Die Lokalisation der beiden stärksten Kampfanlagen - des Traditors und der Panzerbatterie an der linken Schulter zeigt, dass die Hauptaufgabe des Werkes in der Verteidigung der Strasse sowie der Eisenbahnlinie Przemyśl-Lemberg bestand. Das bestrichene Gelände lag im Vorfeld des Forts XIV "Hurko", sodass beide Artilleriestellungen die gegen das erwähnte Fort gerichteten Angriffe der feindlichen Infanterie und Feldartillerie bekämpfen konnten. Die wirksame Reichweite der Traditorgeschütze ermöglichte den Beschuss des gesamten Abschnittes bis zum Fluss San. Die Panzerbatterie konnte darüber hinaus die feindlichen Truppen im Vorfeld der eigenen Stellung sowie der nördlichen Forts der Siedliska-Gruppe (I/1, I/2, I/3) bekämpfen. Im letzterwähnten Falle war die Feuerleitung aufgrund der Landkarte und der telefonisch von den erwähnten Werken übermittelten Nachrichten nötig, da das Gelände vom Beobachtungsturm des Forts XV aus nicht einzusehen war.

Während der beiden Belagerungen der Festung Przemyśl lag das Fort XV "Borek" in der hart umkämpften Gegend. Im

ty Grupy Siedliskiej. Zapewne wspomagał on również ogniem artylerii ostatni wypad z twierdzy przed kapitulacją. 22 marca 1915 r. wysadzono tradytor, baterię pancerną oraz kaponierę fortu. Fotografia archiwalna ukazująca baterię pancerną po wysadzeniu wyraźnie różni się od stanu obecnego. Bateria została zniszczona dopiero po 1945 r. Powodem były rozbiórki przez okoliczną ludność w celu uzyskania stali. Ciekawa jest metoda zastosowana przez miejscowych - rozpalono ogniska na betonie, a następnie aby go skruszyć polewano wodą. Zachowane relikty ścian baterii cechują się charakterystycznymi spękaniami, wokół zaś zalegają stosy drobno pokruszonego gruzu.

Podczas prac wykopalowych w tradytorze odsłonięto stalowe kotwy mocujące lawetę armaty (jedna z nich wkrótce została skradziona), jak również szyny, po których poruszały się tylne kółka lawety. Do szyn zamocowane były trzy mosiężne podziałki (jednej brakowało, najprawdopodobniej zerwana została podczas wybuchu) ze skalą kontową w tysięcznych. Po ich zdemontowaniu okazało się, iż na drugiej stronie mają sygnowanie z numerem fortu (W. XV). Podziałki te w 1999 r. zostały przekazane Muzeum Narodowemu Ziemi Przemyskiej, gdzie... zginęły - autorowi nie udało się uzyskać do nich powtórnego dostępu w celu sfotografowania.

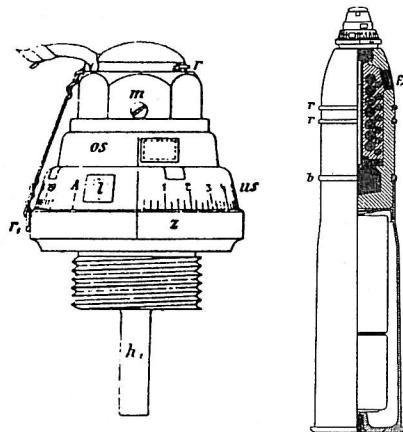
Powojenne zniszczenia objęły również korpus kazamatowy i budynek osiowy. W korpusie kazamatowym wycięte zostały dwuteowniki międzystropu (wykorzystano je do budo-

Besonderen konnten seine Kanonen während der ersten Belagerung bei der Abwehr der gegen benachbarte Werke gerichteten Sturmangriffe (sowohl das Fort XIV "Hurko" als auch die Forts der Siedliska-Gruppe wurden angegriffen) tätig sein. Es ist auch anzunehmen, dass seine Artillerie den letzten Ausfall vor der Kapitulation der Festung unterstützte. Am 22. März 1915 wurden der Traditor und die Panzerbatterie gesprengt. Der heutige Zustand der Panzerbatterie unterscheidet sich deutlich von dem nach der Sprengung. Er wurde zum Löwenanteil nach 1945 abgetragen. Die Ortsansässigen versuchten an die Stahlelemente heranzukommen, indem sie eine interessante Methode anwendeten. Sie zündeten auf der Betonoberfläche ein Feuer an und begossen dann das erhitze Material mit Wasser um es zu zerbrechen. Die erhaltenen Teile der Batteriewände weisen charakteristische Spalten auf und in ihrer Umgebung finden sich zahlreiche Schutthaufen mit feinkörnigen, fast verpulverten Baumaterial vor.

Während einer im Traditor durchgeföhrten Ausgrabung kamen die stählernen Anker, an welchen ursprünglich die Lafetten befestigt waren (eins wurde bald gestohlen) sowie die Schienen, auf welchen sich die hinteren Räder der Lafetten bewegten, an die Oberfläche. An den Schienen waren drei metallene Richtleisten mit einem eingravierten Winkelmaßstab (in 1/1000) gebunden. Eine der Leisten fehlte (vermutlich wurde sie durch die Sprengung vom Fußboden abgerissen). Nach der Demontage der erwähnten Stücke zeigte

wy domu w pobliskich Kaczmarach), w tym samym czasie zniszczono klatkę schodową. W budynku osiowym przez szereg lat saperzy wysadzali niewypał kompletnie demolując część ścian. W ostatnich latach wykuto również kilka dwutowowników ze stropu poterny osiowej - aktualnie strop grozi zawaleniem.

Pomimo tych zniszczeń fort jest jednym z najlepiej nadających się do adaptacji obiektów w Twierdzy Przemyśl. Pozostanie mieć nadzieję, że któregoś dnia władze gminy, miasta i powiatu spełnią swe obietnice i rozpoczną przystosowywanie fortów przemyskich dla ruchu turystycznego. Fort XV "Borek" powinien znaleźć się na czołowym miejscu listy adaptowanych obiektów.

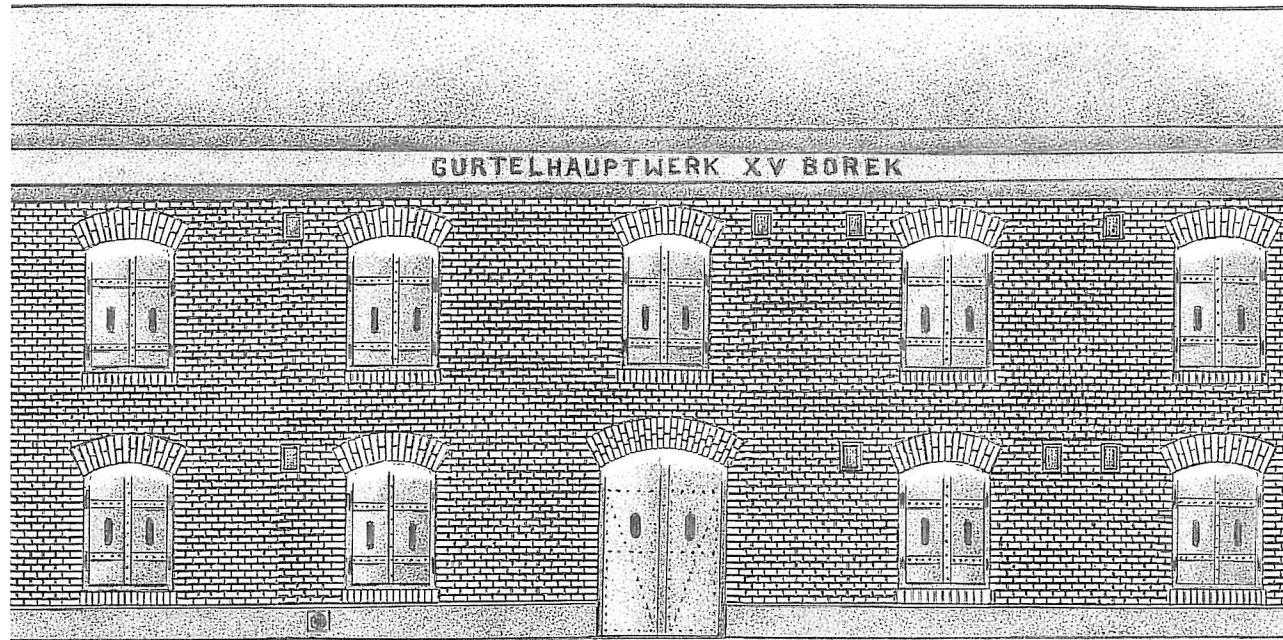

sich, dass alle auf der umgekehrten Seite die Bezeichnung des Werkes, zu welchem sie gehörten, tragen (W.XV). 1999 wurden alle erhaltenen Richtleisten an das Nationalmuseum Przemyśler Land übergeben, wo sie sofort ... verschwanden - selbst ihre erneute Inspizierung zum Zwecke der Fotoaufnahme konnte nicht mehr erfolgen.

Auch das Kasemattenkorps und das Gebäude auf der Werksachse erlitten in der Nachkriegszeit viele Zerstörungen. Im Kasemattenkorps wurden die stählernen Träger ausgeschnitten (sie fanden beim Bau eines Hauses im nahgelegenen Dorf Kaczmary erneute Verwendung), in der gleichen Zeit wurde das Treppenhaus zerstört. Die um die Werksachse gelegenen Hohlräume dienten den Pionieren zur schnellen Entsorgung der Altmunition. Die wiederholte Sprengung der Blindgänger demolierte einen großen Teil der Wände. In den letzten Jahren verschwanden die Stahlträger von der Decke der Kapitalpoterne, sodass aktuell der Einsturz droht.

Trotz dieser Zerstörungen gehört das Fort zu den Relikten der Festung, die sich am besten zur Adaptation eignen. Es ist nun zu hoffen dass eines Tages auch die Verwaltung der Gemeinde und des Landkreises die touristische Adaptation der Przemyśler Forts nicht nur als bequeme Lösung während der Wahlen, sondern als wichtige Aufgabe zu betrachten beginnen. Fort XV "Borek" sollte dann einen der ersten Plätze auf der Liste der zur Adaptation bestimmten Bauwerke belegen.

GURTELHAUPTWERK XV BOREK

Wydawnictwo Tomasz Idzikowski Fort VIII “Łętownia”
Architectura et Ars Militaris

Dotychczas ukazały się zeszyty:

- 1. Dziennik Oficera Landsturmu**
- 2. Franz Stuckheil Drugie Oblężenie Twierdzy Przemyśl**
- 3. Tomasz Idzikowski Fort I “Salis-Soglio”**
- 4. Tomasz Idzikowski Fort VIII “Łętownia”**

ISBN - 83-920541-5-6